

ÖZ

Hazırlayan	:	Hilmi GÜLENAY
Anabilim Dalı	:	Türkoloji
Tezin Niteliği	:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	:	XI+121
Tez Danışmanı	:	Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEV

Köktürkçedeki Eş Anamlı ve Zıt Anamlı Kelimeler

Tezimizdeki dil malzemeleri, dilbilim ve leksikolojide uygulanan yöntemler çerçevesinde, özellikle de anlam ağırlıklı olarak incelenmiştir. Daha önce yapılan benzeri çalışmalar gözden geçirildikten sonra araştırmamızda kullanabileceğimiz uygun yol belirlenmiştir. Çalışmamızda ilkin kaynak olan yazıtların metinlerini leksikolojik olarak inceleyen kaynaklar taranmıştır. (H. Ş, USER (2010). “*Köktürk ve Ötüken Uyğur Kağanlığı Yazıtlarının Söz Varlığı İncelenmesi*”), (N, USEEV (2011). “*Yenisey Cazma Estelikleri I. Leksikası Cana Tekstleri*”) Araştırmamızda sözcükler anlam bakımından bütün boyutlarıyla incelenmiştir. Köktürkçe üzerine yapılmış olan araştırmaların daha çok morfoloji ağırlıklı olduğu bu incelememizin sonucunda görülmüştür. Birçok dilbilimci, bir dilin gelişmişlik ve edebî düzeyinin yüksekliğini o dilde var olan eş ve zıt anlamlı kelimelerin çokluğu ile doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir. Biz de bu görüşe dayanarak Köktürkçedeki eş ve zıt anlamlı kelimeleri inceledik, Köktürkçenin edebî zenginliğini göstermeye çalıştık. Metinlerde tespit edilmiş olan eş ve zıt anlamlı kelimeler türlerine, özelliklerine, oluşum yollarına göre tasnif edilmiştir.

Giriş bölümünde eş ve zıt anlamlı sözcükler hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, Köktürkçeyi leksikolojik olarak inceleyen eserler genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Köktürkçede tespit ettiğimiz eş anlamlı ad ve fiil soylu sözcükleri, maddeler halinde sıralanmıştır. Bazı sözcükleri tüme varım yöntemi doğrultusunda, eş anlamlı sözcük olarak değerlendirme kapsamına aldık.Örneğin: **Süğüglüg**, sözcüğü *mızraklı* asker anlamındadır, fakat biz bu sözcüğü, **yaraklıg** sözcüğü ile birlikte silahlı asker, kapsamında eş anlamlı sözcük olarak ele aldık. Bunun nedeni ise mızrağın o dönemde bir nevi silah çeşidi konumunda olmasıdır.

İkinci bölümde, Köktürkçede tespit ettiğimiz zıt anlamlı ad ve fiil soylu sözcükler maddeler halinde sıralanmıştır.

Üçüncü bölümde eş ve zıt anlamlı kelimeler, türleri, üslup bakımından kullanım özellikleri ve bu sözcükleri meydana getiren etkenler doğrultusunda tasnif edilmiştir. Ayrıca, gerek birinci bölümde gerekse ikinci, üçüncü bölümlerde bazı sözcüklerin eş ve zıt anlamlılık nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise I. II. ve III. bölümlerdeki verilerin sonuçları değerlendirilmiştir. Son olarak dizin çalışması yapılmış ve çalışmamız bununla bitirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Köktürkçe, eş anlamlı, zıt anlamlı

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	:	Хилми ГҮЛЕНАЙ
Тармагы	:	түркология
Иштин сапаты	:	магистрдик диссертация
Беттердин саны	:	XI+121
Илимий жетекчиси	:	доц., докт. Таалайбек Абдиев

Байыркы түрк тилиндеги синоним сөздөр жана антоним сөздөр

Магистрдик диссертациябыздагы изилдөөгө алган темабыз тил илими менен лексикологияда колдонулган усулдарды колдонуу менен эң негизгиси маани-маңыз жагына басым жасоо менен каралды. Бул темага байланыштуу мындан мурун жазылган илимий иштерди карап чыгып, колдонулган усулдарды пайдалануу менен, изилдөө ишибиз масатына жетүүсү үчүн эң ыңгайлуу жол тандалып алынды. Биринчиден, булак катары колдонулган жазуулардын тексттерин лексикологиялык өнүгтөн изилдеген илимий адабияттарды кылдаттык менен изилдеген соң . (Х. Ш, УСЕР (2010). *“Көктүрк ве Өтүкен Уйгур Каганлыгы Язытларынын Сөз Варлыгы Инжелемеси”*), (Н, УСЕЕВ (2011). *“Енисей Жазма Эстеликтери I. Лексикасы Жана Тексттери”*) маани-маңыз жагынан бардык өлчөмдөрү боюнча изилдөөгө алынды. Буга чейин эски жазуулардын тилине карата жазылган илимий изилдөөлөрдө сөздөрдүн жасалуу түрүнө көбүрөөк басым жасалгандыгы белгилүү. Биздин илимий изилдөөбүз болсо сөз казынасын изилдөө жана классификациялоо багытында жүргүзүлмөкчү. Тил илиминин көрүнүктүү өкүлдөрү кандайдыр бир тилдин өнүгүү жана адабий деңгээлинин жогорулугун ал тилдеги синоним жана антоним сөздөрдүн көп болушу менен пропорционалдуу экендигин белгилешкен. Биз дагы бул көз

карашка таянып, көктүркчөдөгү тилдеги бирдей маанини (синоним) жана карама-каршы (антоним) маанини билдирген сөздөрдү изилдөө менен көктүрк адабий тилинин байлыгын бул изилдөөбүздө көрсөтүп берүүгө аракеттендик. Тексттердеги бирдей маанини (синоним) жана карама-каршы (антоним) маанини билдирген сөздөр түрүнө, өзгөчөлүгүнө, жасалуу жолуна жараша классификацияланды.

Магистрдик диссертациябыздын киришүү бөлүмүндө Енисей, Көктүрк жана Өтүкөн Уйгур кагандыктарынан калган жазуу эстеликтеринин сөз казынасы жөнүндө жалпы маалымат берилип, көктүркчөдөгү синонимия жана анонимия маселесине токтолдук. Мындан тышкары көктүркчөнүн сөз казынасы тууралуу жазылган илимий изилдөө иштеринин мазмуну жөнүндө кыскача маалымат берилди.

Биринчи бөлүмдө көктүркчөдөн чыгарган бирдей маанидеги атоочтон жана этиштен жасалган сөздөрдү мааниси боюнча бөлүп жаздык. Кээ бир сөздөрдү бирдей маанидеги сөз катары баалоого алдык. Мисалы: **Сүнүглүг (Sünüglüg)**, сөзү *найза кармаган жоокер* маанисин берет, бирок биз бул сөздү **йараглыг (yaraklıg)** куралчан жоокер деген сөз менен бирдей маанидеги сөз катары карадык. Мунун себеби найзанын ошол доордо бир курал-жарактардын бир түрү болгондугунда.

Экинчи бөлүмдө көктүркчөдөн чыгарган карама-каршы маанини берген атооч жана этиштен жасалган сөздөрдү мааниси боюнча классификацияладык.

Үчүнчү бөлүмдө болсо бирдей маанини (синоним) жана карама-каршы (антоним) маанини билдирген сөздөрдүн стилдик жактан колдонулуу өзгөчөлүктөрү жана бул сөздөрдү пайда кылган элементтер жөнүндө теориялык маалымат берилип, жазуу эстеликтериндеги бирдей маанини (синоним) жана карама-каршы (антоним) маанини билдирген сөздөрдү бул багытта классификацияладык. Мындан тышкары, мейли биринчи бөлүмдө болсун, мейли экинчи же үчүнчү бөлүмдөрдө болсун, кээ бир сөздөрдүн бирдей жана карама-каршы маанилүүлүктүн келип чыгуу себептерин аныктоого аракеттендик.

Жыйынтыктоо бөлүмүндө болсо I, II жана III бөлүмдөрдө келип чыккан жыйынтыктарды баалоодон кийин жумушчу каталог түзүү менен магистрдик диссертациябыздын аягына чыктык.

Ачкыч сөздөр: көктүркчө, синоним, антоним

АБСТРАКТ

Выполнил	:	Хилми ГУЛЕНАЙ
Направление	:	Тюркология
Диссертация	:	Магистерская диссертация
Количество страниц	:	XI+121
Научный руководитель	:	Доц. докт. Таалайбек АБДИЕВ

Синонимы и антонимы в древнетюркском языке

Тема исследования нашей дипломной работы (диссертации) связана с языкознанием и методами, используемыми в лексикологии, а главное – сделан особый акцент на их значении. Рассмотрев научные работы, которые были написаны до этого, и пользуясь использованными в них методами, был найден самый удобный путь к достижению нашей цели. Во-первых, тщательно были рассмотрены тексты надписей, которые являлись источниками исследования (Х.Ш, УСЕР (2010). *“Көктүрк ве Өтүкен Уйгур Каганлыгы Язытларынын Сөз Варлыгы Инжелемеси”*), (Н, УСЕЕВ (2011). *“Енисей Жазма Эстеликтери I. Лексикасы Жана Тексттери”*), как источники лексикологии они подвергались исследованию по всем аспектам и по смыслу слов. Из исследований, проводимых ранее по языку надписей, можно увидеть более сложный подход. А наша работа проводилась по исследованию словарного запаса и классификации. Многие лингвисты определяют уровень развития языка и литературы путем его пропорциональности количеству слов-синонимов и антонимов в этом языке. Мы же, опираясь на эту точку зрения, попытались показать в этой работе литературное богатство гёктюрков путем исследования антонимов и синонимов в гёктюркском языке. Синонимы и антонимы, которые были определены в текстах, были классифицированы по их типу, характеристике и путям формирования.

Во введении нашей работы были даны общие сведения о словарном запасе надписей енисейских, гёктюркских и Ханстваотюкенских уйгуров. Также дана краткая информация о содержании исследований, связанных со словарным запасом надписей гёктюрков.

В первой части мы систематизировали установленные в енисейских, гёктюркских и Ханстваотюкенских уйгуров надписях существительные и глаголы по синонимичным значениям под заголовками по семантическим значениям. Некоторые слова в соответствии с методом индукции мы включили в оценку как синонимы. Например, слово **Сунуглуг** означает *копейщик*, но мы это слово вместе со словом **йараклык** рассмотрели как синоним словосочетания *вооруженный солдат*. Это обусловлено тем, что в то время копейщик являлся одним из видов, типов оружия.

Во второй части нашей работы антонимы и синонимы из надписей енисейских, гёктюркских и Ханстваотюкенских уйгуров мы перечислили под заголовками по семантическим значениям.

В третьей части магистерской диссертации мы классифицировали виды синонимов и антонимов, опираясь на теоретические знания, функции их использования с точки зрения стиля и элементов, которые составляют эти слова. Особенно мы попытались объяснить некоторые из причин слов-синонимов и антонимов как из первой части, так и из второй и третьей частей нашей дипломной работы.

А в заключении, после оценки результатов I, II и III частей, наше исследование было завершено каталогом.

Ключевые слова: древнетюркский язык, синоним, антоним.

ABSTRACT

Done by : Hilmi GÜLENAY
 Department : Turkology
 Thesis : Master
 Pages : XI+121
 Scientific Supervisor : Assoc.*Prof.*, Dr. Taalaybek Abdiyev

SYNONYMS AND ANTONYMS IN THE OLD TURKIC LANGUAGE

The research topic of the thesis is related to linguistics and methods used in lexicology and the main focus was done on its meaning. Having studied the research papers written before as well as the methods used in them we have found the most appropriate way to achieve the goal stated in our thesis. First, we carefully examined the texts of the inscriptions, which were the source of studies (H. Ş, USER (2010). “*Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Söz Varlığı İncelenmesi*”), (N, USEEV (2011). “*Yenisey Cazma Estelikleri I. Leksikası Cana Tekstleri*”). They were the sources of lexicology and were studied on all the aspects and on the meaning of words. Of the studies conducted previously on the inscription language one can see a more complex approach. Our work is focused on the study of vocabulary and its classification. Many linguists determine the extent of language development and literature through its proportional amount of synonyms and antonyms in this language. As far as our research, we, relying on this view, have attempted to show the literary wealth of the Göktürk through the research of antonyms and synonyms in the Göktürk language. Synonyms and antonyms identified in the texts were classified according to their types, characteristics and ways of formation.

The introduction part of the thesis presents an overview of the vocabulary of the inscriptions of Yenisei, Göktürk, and Khanate of the Ötüken Uyghurs. The part is

concluded with a summary of the research related to the vocabulary of Göktürk inscriptions.

In part I we have systemized synonymous nouns and verbs found in the inscription of Yenisei, Göktürk, and Khanate of the Ötüken Uyghurs according to their semantic change. Some of the words in accordance with the method of induction, were included into the category of synonyms. For example, the word **Sunuglug (Süñüglüg)** means *spear*, but we associated the word with another one **-yaraklyk (yaraklıg)** as a synonym to the phrase *anarmed soldier*. This is due to the fact that those times the word *spear* was one of the types of weapon.

In part II of our work antonyms in the inscription of Yenisei, Göktürk, and Khanate of the Ötüken Uyghurs were listed according to their semantic change.

In part III of the thesis we classified the types of synonyms and antonyms, based on theoretical knowledge, the function of their use in terms of style and elements that make up these words. Particularly, we attempted to explain some of the reasons of grouping synonyms and antonyms that found their reflection in the first, second, and third parts of the thesis.

In the conclusion part the evaluation of the results of three parts is given. The thesis is concluded with a work directory.

Keywords : Göktürk language (Old Turkic language), synonym,